

חנוכה שנת תשפ"ו

ישראל משה בלאאמו"ר
הגאון רבי יצחק מאטצען שליט"א
מח"ס הוואיל משה וש"ס

באר יצחק

יהיו נא אמרינו לעילוי נשמת אמי מורתי **מרת אסתר בריינדל**
בת ר' יוסף הלוי ע"ה, הריני כפרת משכבה, ותנצב"ה.

(א)

כבר נודע קושיית הבית יוסף (או"ח סימן תרי"ע) דהנס היה רק שבעה ימים. ותירץ הבית יוסף בתירוץ הראשון, דחלקו שמן הפך לשמונה חלקים, והדליקו בכל לילה חלק שמינית מהשיעור הצריך, ודלק כל הלילה בנס, אבל בשעת הדלקה לא היה רק חלק שמינית מהשיעור.

והקשה הגאון רבי מאיר אריק זצוק"ל בשו"ת אמרי יוסר (ח"ב סי' ז') דנהי דסמכו על הנס לענין גוף המצוה, ואף דלא הוי כשיעור, אבל מכל מקום איכא קצת מצוה גם בחצי שיעור, וכיון שלא היה להן שמן רק ליום אחד, מוטב היה להם להדליק בשמונה ימים לעשות בכל יום קצת מצוה.

אבל קשה, דהאיך עשו בשבת, דהא בתוך השמונה ימים היה גם כן שבת, והאיך הדליקו בשבת, דהא פשיטא דבליכא שיעור הצריך בהשמן, דאסור להדליק בשבת, ולא ניתנה שבת לידחות רק כשעושין כדן, ולא כשעושין רק קצת מצוה בחצי שיעור, עכ"ק.

ותירץ, דאפשר שהדליקו נרות המנורה על ידי שני כהנים, או ע"י שני זרים דכשרין להדלקה, וקיימא לן (במסכת שבת דף צ"ב ע"ב) דשנים שעשו פטורים, ואין הכי נמי דאיכא איסור דרבנן על כל פנים, אבל במקום מצוה ובפרט במקדש יש לומר דלא גזרו רבנן. אך העיר על זה הגאון רבי מאיר אריק, לפי מה שכתב בשו"ת בית יצחק (או"ח סי' ל"ה) דאין כהן רשאי לסייע בעבודה, וא"כ אי אפשר להדליק על ידי שנים, והדק"ל, ויעו"ש מש"כ בזה.

אך נראה ליישב, דבספר מעיין החכמה (מצוה ק"כ) הקשה, על כל עבודות המקדש שדוחין שבת, הא אפשר לקיים שניהם על ידי שיעשו בשני כהנים, ושנים שעשו פטורים.

ובשו"ת בית יצחק או"ח (סי' ל"ה אות י') תירץ, דבספר החינוך (מצוה שפ"ט) כתב הטעם דכהנים מוזהרין בעבודת הלויים, לפי שעבודת בית המקדש היא עבודה יקרה, על כן צריכה להשמר מן היאוש והעצלה, ואין ספק כי כל עבודה המוטלת על שני אנשים או יותר, הפשיעה מצויה בהם יותר ממלאכה המוטלת על אחד.

וכתב עוד החינוך שם, דלא היו רשאים לסייע זה את זה, וחייב מיתה בכהן שסייע במלאכת חברו, יעו"ש. הרי לדעתו גם כהנים לא היו רשאים לסייע זה את זה, והיינו שלא יהיה קדירה דבי שותפי, וכל עבודה היה לה כהן מיוחד.

ובזה תירץ הבית יצחק קושיית המעיין החכמה דליעבדו עבודת הקרבנות בשבת ע"י שנים, ולהנ"ל נכון הדבר מאוד, דלא היו רשאים לסייע זה את זה. ויעו"ש מש"כ עוד בזה, ומה שהעיר על זה הגר"מ אריק בתשובה (שם).

ונראה לחלק, דאיסור זה שכהנים אסורין לסייע זה את זה, הוא רק כשעושין העבודה שניהן יחד, דהיינו שמעשה העבודה נעשית על ידי שניהם, כגון שנים שאוחזין בסכין אחת ושוחטים, דאז נעשית מעשה השחיטה על ידי שניהם, ובאופן זה הוי אחד מסייע את חברו, כיון שאינו עושה המעשה שחיטה לבדו, ובאופן זה שפיר שייך לומר דאין עושין עבודה בשני כהנים. אבל היכי ששניהם שוחטים בשני סכינים, דהיינו שכל אחד אחוז בסכין שלו ושוחט, ונמצא שכל אחד מהן עושה מעשה שחיטה בפני עצמו, ואין אחד מסייע את חברו במעשה שלו, כי כל אחד מהן עושה מעשה שחיטה בפני עצמו, אבל השחיטה נעשית בשני סכינים, בזה יש לומר שאין שום חיסרון בהעבודה, ובכהאי גוונא עושין שני כהנים יחד.

ועיקר יסוד זה כתב החזון יחזקאל לענין מלאכת צידה בשבת, בהא דאיתא בתוספתא שבת (פרק י"ג הל' ו') דשנים שישבו על הפתח, וכל אחד לבדו סותם הפתח, פטורים, שאין ידוע מי מהן קודם.

והנה בשו"ת באר יצחק (סי' י"ב ענף ז') כתב דהפטור של לאו אורחיה הוא רק לענין שבת, יעו"ש. והביאור בזה לכאורה הוא, דלאו אורחיה הוא כמו בעושה מלאכה כלאחר יד, דלא הוי מלאכת מחשבת, או דחסר בצורת המלאכה, וכל זה שייך רק באיסורי שבת, אבל בכל התורה כולה בשאר איסורין לא מצינו פטור בכלאחר יד.

ועיין בחלקת מחוקק (סי' קכ"ג סק"ה) דהפטור של כלאחר יד אינו רק בשבת, משום דבעינן מלאכת מחשבת, ולכן כשר כתיבת גט ביד שמאל, יעו"ש.

ונמצא לפי כל זה, דשנים שעשו כל אחד מעשה בפני עצמו רק שעשאוהו ביחד, חלוק דינו, דלענין איסורי שבת חשיב לאו כאורחיה ופטורים, אבל בשאר איסורי התורה דליכא היתר של עשייה כלאחר יד, אז גם בשנים שעשו באופן שכל אחד עושה כל המעשה בפני עצמו, אז ליכא פטור דשנים שעשו.

ומעתה שפיר יש לומר דהדלקת המנורה בשבת נעשה ע"י שנים, באופן שכל אחד הדליק הנר בפני עצמו, ורק שעשו בזמן אחד, דלענין שבת פטורים, דהא הוי לאו אורחיה, אבל לענין מצות הדלקת הנרות, הא בזה אין ענין לפוסלו מטעם דלאו אורחיה, דהא כל ענין לאו אורחיה נאמרה רק לענין שבת ולא לשאר דיני התורה.

ונמצא דשפיר הדליקו בשבת בפחות מכשיעור חלק שמינית של כל יום, משום דנעשה על ידי שנים, ופטורין לענין שבת, אבל עדיין אינו חסר במעשה ההדלקה.

[ושוב ראיתי בספר מנחת אברהם זבחים (דף ק"ח ע"א דף קנ"ה מדפ"ס) שכתב לתרץ קושיית השיטה לא נודע למי במסכת קידושין (דף מ"ג) דלמה לי קרא בזבחים (דף ק"ח ע"א) לפטור שנים ששחטו בחוץ משום דכתיב ההוא, אחד ולא שנים, הא פשיטא דפטורין משום דאינו ראוי לפני דכתיב תזבחוהו ואין שנים שוחטין זבח אחד, עכ"ק. ותירץ המנחת אברהם (דף קנ"ו מדפ"ס) דהא דאין שנים שוחטין זבח אחד דילפינן מתזבחוהו, זה רק היכא שהשחיטה נעשית בשנים, אבל היכא דשנים אוזנין שני סכינים, וכל אחד עביד שחיטה בפני עצמו, בכה"ג ליכא החיסרון של אין שנים שוחטין זבח אחד, ולכן יש לומר דקרא אתי לפטור שנים ששחטו בחוץ, כל אחד בפני עצמו בסכין שלו, וקמ"ל דאפילו בכה"ג פטור בחוץ, אעפ"י שבפנים הוי שחיטה, יעו"ש. וזה כדברינו הנ"ל לענין הדלקת נרות המנורה ע"י שנים שכל אחד עושה הדלקה בפני עצמו רק עושין בבת אחת].

וכתב החזון יחזקאל שם, דיש להסתפק האידך הדין אם ישבו שניהם בבת אחת, אי כהאי גוונא יהיו ג"כ פטורים, אם יש כאן הדין דשנים שעשאוהו פטורים. דאפשר לומר דלא דמי האי גוונא לדין שנים שעשו פטורים, דשנים שעשו פטורים הוא רק היכא שהמעשה נעשה על ידי שניהם, וכגון שנים שהוציאו חפץ לרשות הרבים, דאף דזה יכול וזה יכול, מכל מקום שנים עשו המעשה הוצאה, ולכן פטורין. אבל בכהאי גוונא ששנים ישבו על הפתח, הרי כל אחד מהן עושה מעשה צידה לבדו, דהא איכא בישיבתו של כל אחד מהן כדי לסתום הפתח, ועל ידי המעשה של כל אחד לבדו ניצוד על ידו הצבי, ובכה"ג יש לומר דליכא הפטור של שנים שעשו פטורים.

וכעין זה כתב בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ג ח"ג סי' ג') וז"ל: דעד כאן לא פטרינן בשנים שעשו, רק שעשו שתייהן מעשה אחת, כדצייר רבינו שכתבו בקולמוס אחד, אבל כאן כל אחד עושה פעולה חלוקה וכו', אבל אינם עושים מעשה אחת, וכהאי גוונא לא מקרי שנים שעשו, עכ"ל.

ובס' מנחת אברהם זבחים (דף ק"ח ע"א) הביא שעיקר יסוד זו כתב בשו"ת מהר"ם די בוטון (סי' ס"ג) הביאו הגרעק"א בגליון הרמב"ם ה' כלאים (פרק ט' ה' ט') דלא שייך הפטור בשנים שעשו כשכל אחד עושה מעשה גמור בלי סיוע של השני.

והנה טעם הפטור של שנים שעשאוהו בזה יכול וזה יכול, כתב רש"י בשבת (דף צ"ב ע"ב) ד"ה ור' יהודה פטר, דלאו אורחיה בכך, יעו"ש. והיינו שדבר שכל אחד מהן יכול לעשות לבדו, אינו הדרך שיעשוהו שנים ביחד, ולכן אם עשו שנים פטורים, דלאו אורחיה בכך.

והאחרונים הביאו דברי רש"י לדינא, עיין בספר מנחת אריאל שבת (דף צ"ב ע"ב) הביא מספר תוספות שבת (סוף סי' ש"ז) דמותר לטלטל מוקצה ע"י שני בני אדם, דחשיב לאו אורחיה לפי שיטת רש"י. ורבי עקיבא איגר כתב בחולין (דף ט"ו ע"ב) דחולה שאין בו סכנה מותר לשחוט לו ע"י שני בני אדם כיון דלאו אורחיה, ויע"ש מה שהאריך בזה במנחת אריאל.

ולכאורה לפי טעם רש"י דשנים שעשו פטורים משום דלאו אורחיה, א"כ הוא הדין בשנים שאחזו כל אחד בסכיניו ושחטו יחד, דגם זה לאו אורחיה, ופטורין, דלאו אורחיה אם אחד יכול לשחוט לבדו שיעשה מעשה שחיטה, גם אם בלא שחיטתו יהיה הבהמה נשחט מחמת חבירו השוחט גם כן באותו שעה.

ואם נאמר כן, נמצא שאי אפשר להדליק המנורה ע"י שנים באופן שכל אחד עושה מעשה הדלקה בפני עצמו, דהא התורה דיברה רק כאורחיה, ומצות הדלקת הנרות נאמר בתורה שיעשה כאורחיה, ושנים שדולקין הנר יחד, לא הוי כאורחיה, ובאופן זה לא דיברה התורה, וליכא בזה קיום מצות הדלקת הנרות כלל. ואם כן הרי היה אסור להם להדליק נרות המנורה בשבת, דהא לא הוי כשיעור, וליכא למימר שעשו ע"י שנים, דהא לא מקיימין בזה מצות הדלקת הנרות. ולפי"ז אי אפשר לומר שחלקו השמן לח' חלקים, וצ"ל כשאר תירוצי הבית יוסף שהנס נעשה בהפך.

ונמצא שתירוצי הבית יוסף תלוי, אם כלאחר יד הוא פטור רק בשבת, או שהוא פטור בכל התורה כולה, דאם הוא פטור רק בשבת, ולא נאמרה בשאר דיני התורה, א"כ י"ל שחלקו השמן לשמונה חלקים, ובשבת הדליקו ע"י שנים, משום דהוי פחות מכשיעור, וקיימו מצות הדלקה בלי לעבור על איסור שבת.

אבל אם דינא דכלאחר יד נאמרה בכל דיני התורה, והיינו כמוש"כ הקובץ שיעורים, דהתורה דיברה רק בכאורחיה, א"כ אי אפשר לומר שהדליקו בשבת ע"י שנים, דהא לא מקיימין בזה שום מצוה, ועכ"כ שהנס נעשה בהפך ולא שחלקו השמן לשמונה חלקים.

והנה אביי סבירא ליה בגמרא פסחים (דף כ"ד ע"ב) דכל איסורי התורה מותר שלא כדרך הנאתן, יעו"ש. משום דס"ל דכל דיני התורה לא נאמרו רק בכדרכן, ולא בשלא כדרכן, ולכן שלא כדרך הנאה מותר, כמוש"כ בקובץ שיעורים הנ"ל. וא"כ אביי לשיטתו דדין שלא כאורחיה נאמרה בכל דיני התורה, א"כ אי אפשר לומר שחלקו השמן לשמונה חלקים, דהא לא יוכלו להדליק בשבת, משום דהוי פחות מכשיעור, ואי אפשר להדליק ע"י שנים, כיון שלא יקיימו מצות הדלקה כלל.

והנה בשו"ת ערוגת הבושם (או"ח סי' ר' אות א') כתב, דהמחלוקת אם כבתה זקוק לה או כבתה אין זקוק לה, תלוי בתירוצי הבית יוסף, דאם נאמר שחילקו השמן לשמונה חלקים, ודלק המנורה כשיעור מצותן ע"י נס, אם כן לא היה עיקר הנס במה שהיה להן כדי להדליק, דהא אף בלי שום נס היה להן שמן להדליק בכל לילה, ועיקר הנס היה במה שהיה צורך בשיעור ההדלקה שנמשך הדלקה כל הלילה, משום הכי אמרינן כבתה זקוק לה לזכר עיקר הנס שהיה המשך הדלקה כל הזמן.

ובזה נראה ליישב מה דאיתא במסכת שבת (דף כ"א ע"א) אמר רב הונא פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, אין מדליקין בהן בחנוכה, בין בשבת בין בחול, אמר רבא מאי טעמא דרב הונא, קסבר כבתה זקוק לה, ומותר להשתמש לאורה וכו'. א"ר זירא אמר רב מתנה, ואמרי לה א"ר זירא אמר רב, פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, מדליקין בהן בחנוכה, בין בחול בין בשבת. א"ר ירמיה מאי טעמא דרב, קסבר כבתה אין זקוק לה, ואסור להשתמש לאורה. אמרוה רבנן קמיה דאביי משמיה דר' ירמיה ולא קיבלה, כי אתא רבין אמרוה רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי יוחנן וקיבלה, ע"כ.

וקשה, מדוע כשאמרו לאביי משמיה דרבי ירמיה לא קיבלה, ורק כאשר אמרוהו משמיה דרבי יוחנן קיבלה, וכי משוא פנים יש בדבר.

ויש לומר, לפי מה שנתבאר דהא דחלקו השמן לשמונה חלקים ולא חששו על ההדלקה של שבת שיהי פחות מכשיעור, ולא הותר להדליק בשבת, משום דיכולין להדליק ע"י שנים, ואע"פ שאין עושין עבודה אחת בשנים, אבל באופן שכל אחד עושה מעשה הדלקה בעצמו, ורק שעושין בבת אחת, בזה אין חיסרון של שנים שעשו המלאכה, כיון שכל אחד בפני עצמו הוי מעשה גמורה. אבל לענין שבת פטורין, ואין שום איסור שבת בזה, כיון דבשבת איכא דינא דבעינן שיעשה כאורחיה, ושנים שדולקין נרות ביחד אפילו אם עושין כל אחד הדלקה בפני עצמו, אבל עדיין אין זה כדרך בני אדם בהדלקת נרות, ונמצא שלענין שבת אין שום איסור באופן זה, אבל לענין מצות הדלקת הנרות שפיר מקיימין אפילו באופן שכל אחד עושה מעשה הדלקה בפני עצמו.

אולם בקובץ שיעורים פסחים (אות צ"ו) כתב וז"ל: זהו כלל גדול, כי כל דיני התורה לא נאמרו רק בכדרכן, ולא שלא כדרכן, ומשום הכי האוכל שלא כדרך אכילה פטור, וכן באכילה של מצוה, אם אכל שלא כדרך אכילה, לא קיים המצוה, כמוש"כ במשנה למלך (פ"ח מיסודי התורה), וכן באיסורי מלאכה, אם עשאן שלא כדרך פטור וכו', יעו"ש.

ולפי"ז הפטור של שנים שעשאוהו, שכתב רש"י שהוא משום דלא הוי אורחיה, הוי פטור בכל דיני התורה, משום דדיני התורה לא נאמרו רק בעושה כדרכן, ואם עשה שלא כדרכן, לא הוי מעשה מצוה או מעשה איסור של תורה, ועיין בספר ברכת אברהם שבת (דף צ"ב ע"ב).

שהקריב הברש והאימורין מחוברין בו, חייב משום אימורין. ופריך בגמרא אמאי והאיכא חציצה, ופירש"י שהברש שאינו ראוי להקטרה חוצץ בין אימורין למערכה, יעו"ש. וקאמרין בגמרא, רב אמר מין במינו אינו חוצץ, ובתוס' (ד"ה מין במינו אינו חוצץ), כתבו, והא דאמרין לעיל (דף ט"ו ע"ב) גבי רגל חבירו פסול, אין דרך שירות בכך, והיינו דבכהן העובד עבודה ועומד על גבי רגל חבירו פסול משום שאין דרך שירות בכך ולא משום חציצה, דאי משום חציצה הא מין במינו אינו חוצץ.

והנה רש"י בזבחים (דף כ"ד ע"א) כתב וז"ל: דרך שירות בכך, מי הוי אורח ארעא ומקרי שירות או לא, עכ"ל. וחזינן מדברי רש"י דהא דאין דרך שירות בכך הוא משום דלאו אורח ארעא, ולכאורה זה כדברי הקובץ שיעורים, דהתורה דיברה רק בכדרך, ולא כדרך לא דיברה תורה, ולכן אם עשה העבודה באופן שאין הדרך בכך הוי עבודה פסולה.

ועכ"פ מוכח מזה דרב ס"ל דהתורה דיברה בכל מצותיה רק בכדרכה, וא"כ ס"ל לרב דאי אפשר להדליק המנורה בשנים, וא"כ לא חלקו השמן לשמונה חלקים, וא"כ הי' הנס בהפך, ולכן כבתה אין זקוק לה. ולכן לא רצה אביי לקבלה משמ"י דר' ירמ"י שאמר אליבא דרב כלשון הגמרא, דר' ירמ"י אמר טעמא דרב, ולכן לא רצה אביי לקבלה משמ"י דרב משום דגם רב ס"ל כאביי דהתורה דיברה רק דבאורח"י.

(ב)

הנה בשו"ע או"ח (סי' תרע"ג סעיף ב') כתב, הדלקה עושה מצוה, לפיכך אם כבתה קודם שעבר זמנה אינו זקוק לה, ואפילו אם כבתה בערב שבת קודם קבלת שבת שעדיין הוא מבעוד יום אינו זקוק לה, ע"כ. והוא מתרומת הדשן (סי' ק"ב) יעו"ש.

ונראה לבאר, לפי קושיית הגר"מ אריק הנ"ל, בשו"ת אמרי יושר (ח"ב סי' ז') על תירוץ הבית יוסף שחלקו השמן לשמונה חלקים, דנהי דסמכו על הנס לענין גוף המצוה, ואף דלא הוי כשיעור, אבל מכל מקום איכא קצת מצוה גם בחצי שיעור, וכיון שלא היה להן שמן רק ליום אחד, מוטב היה להם להדליק בשמונה ימים לעשות בכל יום קצת מצוה.

אבל קשה, דהאיך עשו בשבת, דהא בתוך השמונה ימים היה גם כן שבת, והאיך הדליקו בשבת, דהא פשיטא דבליכא שיעור הצריך בהשמן, דאסור להדליק בשבת, ולא ניתנה שבת לידחות רק כשעושין כדן, ולא כשעושין רק קצת מצוה בחצי שיעור, עכ"ק

אבל אם נקטינן דהפך נתמלא שמן כבתחילה, א"כ עיקר הנס נעשה בעצם ההדלקה, דבלי נס הרי לא היו יכולין להדליק כלל, וא"כ בהדלקה גרידא סגי לעשות זכר לנס, ולכן אם כבתה אין זקוק לה, דעיקר הוא ההדלקה, דבזה איכא זכר לנס, וכבתה זקוק לה, יעו"ש.

ולכן לא רצה אביי לקבל משמיה דרבי ירמיה דכבתה אין זקוק לה, משום דסבר דאולי זה רק לשיטתו דלאו כאורחיה הוא בכל התורה, ולא רק בדיני שבת, ולכן ס"ל שלא חלקו השמן לשמונה חלקים, אבל אולי למ"ד דלאו כאורחיה הוא רק דין בשבת משום דבעינן מלאכת מחשבת, אבל בשאר דיני התורה לא נאמרה דין דלאו כאורחיה, א"כ היו שפיר יכולין לחלוק השמן לשמונה חלקים, וא"כ כבתה זקוק לה.

אבל כאשר שמע מרבי יוחנן דכבתה אין זקוק לה, קיבלה, משום דמבואר בגמרא שבת (דף ה' ע"א) בעי רבי יוחנן, זרק חפץ, ונעקר הוא ממקומו, וחזר וקיבלו, מהו, מאי קמבעיא ליה, אמר רב אדא בר אהבה, שני כוחות באדם אחד קמבעיא ליה, שני כוחות באדם אחד כדאם אחד דמי, ופטור, או דילמא כשני בני אדם דמי, ופטור, תיקו. ופירש"י, כשני בני אדם דמי ופטור, דהוה להו שנים שעשאוהו, דכיון שלא הניח החפץ לילך עד מקום הילוכו ולנות, אלא רץ אחריו ועיכבו, הויה ליה עקירה קמייתא בלא הנחה, עכ"ל.

והנה בפשטות הצד שנאמר שפטור משום דהוי כשנים שעשאוהו, הוא משום דלא הוי אורחיה, דגם באופן זה אין זה הדרך להעביר חפץ ממקום למקום, ולכן איכא צד לפטור. אלא שהגמרא מסתפק אם באמת הוי זה לאו אורחיה. ועכ"פ מוכח מדברי רבי יוחנן, שהפטור של לאו אורחיה הוא רק בשבת, דאלי"כ למה נקט דינו רק בשבת, והו"ל להשמיענו זה גם בכל שאר דיני התורה, דמעשה שנעשה על אדם אחר בשני כוחות אם הוי כשנים שעשו או לא, ומדנקט דינו רק בשבת, מוכח דרק בשבת איכא דינא כאורחיה ולא בשאר דיני התורה.

ונמצא דלשיטת רבי יוחנן שפיר אפשר לומר שחלקו השמן לשמונה חלקים, ואי משום ההדלקה של שבת, הא יכולין להדליק ע"י שנים באופן שכל אחד דולק בפני עצמו, וא"כ הו"ל לסבור כבתה זקוק לה, ואף על פי כן סבירא ליה דכבתה אין זקוק לה, לכן קיבלה משמיה דרבי יוחנן, וא"ש בס"ד.

ונראה להוסיף ע"ז, דבגמרא זבחים (דף ק"י ע"א) בהא דאיתא במתני' המקריב קדשים ואימורים בחוץ חייב ופירש"י

החיוב על האדם רק בסוכות, וקודם לזה אין עליו ענין החיוב, או דילמא מאז שנעשה גדול, החיוב מוטל עליו לקחת לולב, ולישב בסוכה בזמנו, ואין שום חילוק בין לפני הזמן לתוך הזמן, רק לענין הקיום בפועל, שהקיום בפועל הוא רק בתוך הזמן, ומפאת הקיום בפועל הוא שנקראו מצות הזמניות מ"ע שהז"ג, לפי שאינם דומים לשארי מצות שקיומם תמיד, אבל ענין החיוב אין שום חילוק בו בין לפני הזמן לתוך הזמן.

והביא הגאון רבי יוסף ענגיל ראה, מהא דאיתא בגמרא פסחים (דף כ"א ע"א) בית שמאי אומרים לא ימכור אדם חמצו לעכו"ם, אלא אם כן יודע בו שיכלה קודם הפסח, [דקסברי מצוה לבערו מן העולם ולא שיהא קיים]. ובית הלל אומרים, כל שעה שמותר לאכול מותר למכור. רבי יהודה בן בתירא אומר, כותח וכל מיני כותח, אסור למכור ל' יום קודם לפסח. ורש"י כתב, דס"ל לרבי יהודה בן בתירא כבית שמאי, וכותח אינו נאכל מהר, שאין אוכלין אותו אלא מטבילין בו, והני ל' יום משעה שחל עליו חובת ביעור מששואלין בהלכות פסח, עכ"ל.

והנה מדבית שמאי לא נקטו ל' יום קודם לפסח, רק אמרו סתם לא ימכור חמצו אא"כ יודע בו וכו', מוכח דרבי יהודה בן בתירא ס"ל כבית שמאי בחדא, ופליג עלייהו בחדא, דבית שמאי ס"ל דמצות השבתה הוא שיהיה החמץ מושבת בפסח מן העולם לגמרי, ואם ישנו בעולם אפילו הוא ברשות אחר אין זה השבתה. וס"ל לבית שמאי עוד, דחיוב המצוה ישנו לפני זמן המצוה, ועל כן כל אימת שמוכרו לעכו"ם אם אינו יודע שיכלה קודם הפסח אסור למכור, מחמת חיוב השבתה דפסח.

ורבי יהודה בן בתירא ס"ל כבית שמאי בהא דחיוב השבתה היינו שיהיה החמץ מושבת מן העולם, ופליגי עלייהו בהא דחיוב המצוה הוא לפני זמן המצוה, וס"ל דאין חיוב המצוה לפני זמן המצוה וכו'. ולפני ערב פסח אין עליו חיוב מן התורה לראות שיתקיים זה בזמנו, ורק מדרבנן הוא דיש עליו חיוב זה קודם ל' לפסח מפאת שואלין ודורשין וכו', עכ"ל.

והנה המהרש"א כתב (שבת כ"א:) דטעמא דבית שמאי דסבירא להו דמדליקין נרות באופן של פוחתין והולכין, הוא משום דסבירא להו לבית שמאי כתירוצ' הבית יוסף שחלקו את השמן לשמונה חלקים, נמצא שמונה חלקים שמן היו פוחתין והולכין מלילה ללילה, ולכן אין חוששין להא דמעלין בקודש ולא מורידין, יעו"ש.

וי"ל, דאין הכי נמי שלא היו יכולין לדלוק בשבת, משום שלא היה כשיעור, אבל לכן הדליקו מבעוד יום, כיון שעל כל פנים יהיו נרות דולקין בשבת. ולכאורה מכאן המקור דההדלקה של נרות חנוכה של שבת עיקר זמנו הוא בערב שבת, כי כן היתה בזמן הנס, ודו"ק.

(ג)

בגמרא במסכת שבת (דף כ"א ע"ב) תנו רבנן, מצות חנוכה נר איש וביתו, והמהדרין נר לכל אחד ואחד, והמהדרין מן המהדרין, בית שמאי אומרים, יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך. ובית הלל אומרים, יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך.

אמר עולא פליגי בה תרי אמוראי במערבא, ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא, חד אמר טעמא דבית שמאי כנגד ימים הנכנסין, וטעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין. וחד אמר, טעמא דבית שמאי כנגד פרי החג, וטעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורידין. אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן, שני זקנים היו בצידון, אחד עשה כבית שמאי, ואחד עשה כדברי בית הלל, זה נותן טעם לדבריו כנגד פרי החג, וזה נותן טעם לדבריו דמעלין בקודש ואין מורידין, ע"כ.

ויש לדקדק בלשון הגמרא, אחד עשה כבית שמאי ואחד עשה "כדבריי" בית הלל, דלמה לא נקט לשון אחד בשניהו, או: אחד עשה כבית שמאי ואחד עשה כבית הלל, או "כדבריי" בית שמאי "וכדבריי" בית הלל, ולמה שינה הלשון אצל המאן דאמר כבית הלל "כדבריי" בית הלל.

ונראה ליישב, דכבר נודע קושיית הבית יוסף דהנס היה רק שבעה ימים. ותירץ הבית יוסף בתירוץ הראשון, שחלקו השמן שבפך לשמונה חלקים, ובכל לילה היו נותנין רק חלק אחד ונעשה נס בכל לילה.

וכבר הערנו (בגליון באר יצחק שנת תשע"ט) דלכאורה תמוה איך הדליקו לכתחילה בפחות מכשיעור בשביל שגם להימים הבאים יהיה להן שמן להדליק המנורה, דהא לכאורה אין חיוב היום על ההדלקה של מחר, ולמה לא עשו שיהיה עכ"פ קיום המצוה לכתחילה על היום של עכשיו.

ויש לומר, לפי מה שכתב הגאון רבי יוסף ענגיל זצ"ל בלקח טוב (כלל ו' דף ל"א מדפח"ס) כתב וז"ל: ורק יש מקום ספק בזה, אם מצות הנוהגות בזמנים מיוחדים, כל עיקר החיוב שלהם הוא רק בשעת זמן המצוה, ועד"מ, מצות סוכה ולולב חל

רבא מאי טעמא דרב הונא, קסבר כבתה זקוק לה, ומותר להשתמש לאורה וכו'. א"ר זירא אמר רב מתנה, ואמרי לה א"ר זירא אמר רב, פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, מדליקין בהן בחנוכה, בין בחול בין בשבת. א"ר ירמיה מאי טעמא דרב, קסבר כבתה אין זקוק לה, ואסור להשתמש לאורה. אמרוה רבנן קמיה דאביי משמיה דר' ירמיה ולא קיבלה, כי אתא רבין אמרוה רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי יוחנן וקיבלה, ע"כ.

וקשה, מדוע כשאמרו לאביי משמיה דרבי ירמיה לא קיבלה, ורק כאשר אמרוה משמיה דרבי יוחנן קיבלה, וכי משוא פנים יש בדבר.

ואקדים מש"כ הגר"ע בלקח טוב (שם) לבאר הא דאיתא בפסחים (דף ו' ע"א) אמר רב יהודה אמר רב, המפרש והיוצא בשיירא קודם שלושים יום אין זקוק לבער, תוך שלושים יום זקוק לבער. אמר אביי, הא דאמרת תוך שלושים יום זקוק לבער, לא אמרן אלא שדעתו לחזור, אבל אין דעתו לחזור אין זקוק לבער. אמר ליה רבא, ואי דעתו לחזור אפילו מראש השנה נמי. אלא אמר רבא, הא דאמרת קודם שלושים יום אין זקוק לבער, לא אמרן אלא שאין דעתו לחזור, אבל דעתו לחזור, אפילו מראש השנה זקוק לבער.

וביאר הגר"ע, דאביי ורבא חלקו אם יש חיוב המצוה לפני זמן המצוה, דאביי סבירא ליה דאין חיוב לפני זמן המצוה ועל כן אפילו בדעתו לחזור אין עליו חיוב לבער, וזולת בתוך שלושים יום דאז יש חיוב דרבנן להזהר בצורכי הפסח, כמו ששואלין ודורשין אז בהלכות הפסח. ורבא ס"ל דיש חיוב המצוה גם לפני זמן המצוה, ולכן אם דעתו לחזור, מחוייב מאז לבער, כדי שלא יעבור ביו"ט בשונו לביתו, ויעו"ש מה שכתב הגר"ע עוד בזה.

והנה בגמ' שבת (סז) אמר רב הונא, פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, אין מדליקין בהן בחנוכה בין בחול בין בשבת. אמר רבא מאי טעמא דרב הונא, קסבר כבתה זקוק לה וכו', ופירש"י, כבתה נר חנוכה זקוק לה לתקנה, הלכך צריך לכתחילה לעשות יפה דילמא פשע ולא מתקן לה, עכ"ל. וצריך ביאור מש"כ רש"י דילמא פשע ולא מתקן לה, דלכאורה בלאו הכי אפילו אם לא יהיה חשש של פשיעה, איך יהיה מותר להדליק בחנוכה בשמנים אלו, הא מסתמא יכבו הנרות מיד, ופשיטא דאינו יוצא מצות הדלקה בשמנים ופתילות אלו, כאשר עומד מתחילה לכבות בזמן קצר, ולא ידלוק כשיעור, ולמה לי טעמא דדילמא פשע ולא יתקן לה, אם אין כאן קיום מצוה נר חנוכה מתחילה.

ולפי מה שכתבנו מבואר, דבית שמאי ובית הלל לשיטתם, דבית שמאי דס"ל פוחתין והולכין, הוא משום דס"ל שהנס היה ע"י שחלקו השמן לשמונה חלקים, וקשה דהאיך הדליקו פחות מכשיעור בשביל המצוה של הימים הבאים, ועכ"כ משום דבית שמאי לשיטתם דס"ל דאיכא חיוב קודם הזמן, כמו דס"ל גבי כותח שאסור למוכרו לגוי אם לא יכלה קודם הפסח, וכמו שביאר הגר"ע, דס"ל דאיכא חיוב מצוה אף קודם זמן המצוה, ולכן שפיר סבירא להו דחלקו השמן לח' חלקים, משום שהיה עליהן לדאוג דאגת מחר בקיום מצות הדלקת נר המנורה.

משא"כ בית הלל דס"ל דמותר למכור כותח לגוי קודם הפסח, ועכ"כ דסבירא להו לבית הלל דאין שום חיוב בעשיית המצוה לפני זמן המצוה, וא"כ לא סבירא להו שחלקו השמן לח' חלקים, דהא ידליקו פחות מכשיעור, ואין עליהן חיוב של יום המחרת, ואדרבה, חייבין לדלוק היום כשיעור, ולכן ס"ל דמוסיפין והולכין כמו שאר תירוצי הבית יוסף דהשמן נתרבה בכל יום.

אולם יש לומר, דבאמת לא ס"ל לבית שמאי דיש חיוב המצוה קודם המצוה. דהא בדברי בית שמאי לא מבואר להדיא הזמן שאסור למכור, ובאמת יש לומר דס"ל דאין חיוב המצוה קודם זמן המצוה, ורק משום ששואלין ודורשין קודם הפסח לי' יום, לכן דוקא בחמץ איכא חיובא מחמת דין זה שלושים יום קודם הפסח, אבל לא קודם מכן. [ועיין בשפת אמת בפסחים (סז) שכתב, דנראה מפירש"י דקודם לי' ודאי גם לבית שמאי מותר, דלא חל עליו עדיין חובת ביעור כלל, אך יותר יש להקל דדוקא בערב פסח אסרו בית שמאי, יעו"ש].

ומעתה מיושב היטב הדיוק הנ"ל, דלמה נקט "כדבריי" בית הלל ולא נקט "כדבריי" בית שמאי, משום דכיון דלא ברור כל כך דבית שמאי ס"ל דאיכא חיוב קודם זמן המצוה, אף שמסתמא משמע דאיכא חיוב, דהא לא נקטו בדבריהן זמן כלל, וא"כ שלא ברור בדבריהן כן, ואחד מזקני צידון ס"ל דפוחתין והולכין משום שחלקו את השמן לח' חלקים וכמוש"כ המהרש"א, שזהו עיקר הטעם, והא דנקט כנגד פרי החג הוא רק שלא יחששו להא דמעלין בקודש ולא מורדין, כמוש"כ המהרש"א, לכן לא נקט "כדבריי", משום דאיכא ספיקא מה ס"ל לבית שמאי בענין זה.

*

ובזה נראה ליישב מה דאיתא במסכת שבת (דף כ"א ע"א) אמר רב הונא פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, אין מדליקין בהן בחנוכה, בין בשבת בין בחול, אמר

דאס ס"ל דחלקו השמן לח' חלקים ונעשה נס שדלק כל הלילה, א"כ עיקר הנס נעשה במשך זמן ההדלקה, ולכן כבתה זקוק לה, זכר לנס שנעשה בעיקר ההדלקה. משא"כ אם ס"ל דלא חלקו השמן לח' חלקים א"כ עיקר הנס היה קודם ההדלקה מה שניתוסף השמן בהפך, ולכן ס"ל כבתה אין זקוק לה, דעיקר הנס לא נעשה במשך זמן ההדלקה, רק מה שהיו יכולין להדליק ע"י ריבוי השמן לכתחילה, ולכן ס"ל כבתה אין זקוק לה.

והנה הרי נתבאר דאביי ס"ל בפסחים (ס) דהיוצא לשיירא קודם ל' יום אין זקוק לבער, משום דס"ל דאין חיוב המצוה קודם זמן המצוה, והנה אביי אמר כן אליבא דרב, יעו"ש. וא"כ כאשר רבי ירמיה אמר משמיה דרב דפתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת מדליקין בהן בחנוכה, ואמר רבי ירמיה דהוא משום דכבתה אין זקוק לה, לא רצה לקבלה, כי סבר, דרב לשיטתיה, דס"ל דאין חיוב המצוה קודם זמן המצוה, וא"כ לא ס"ל שחלקו השמן לח' חלקים, והנס הי' ע"י ריבוי השמן בהפך, ולכן ס"ל דכבתה אין זקוק לה. אבל למאן דסבירא להו דאיכא חיוב מצוה קודם זמן המצוה, וס"ל דחלקו לח' חלקים, נמצא דכבתה זקוק לה.

אבל כאשר שמע אביי משמיה דרבי יוחנן קיבלה, משום דרבי יוחנן ס"ל דאיכא חיוב המצוה קודם זמן המצוה, כמוש"כ הגרי"ע בלקח טוב שם (ד"ה המקום היידי, בסוה"ד) דבירושלמי פסחים (פ"ח ה"ב) איתא, א"ר יוחנן הפריש פסחו עד שלא נתגייר, ונתגייר, וכו' צריך להמנות על פסח אחר. ופירש הקרבן עדה, דהטעם הוא משום דס"ל בע"ח נדחים, וא"כ מבואר מזה לכאורה, דאפילו מזמן הפטור לזמן החיוב שייך דיחוי, ואף דהוא עכו"ם ופטור מקרבן פסח, עם כל זה לאו בתר ידיה אזלינן רק בתר הזמן בעצם, ועל כן כיון דלישראל המחויבים במצוות הוי זמן החיוב, שייך שפיר דיחוי, משא"כ היכא דהוי זמן הפטור בעצם שפיר יש לומר דמזמן הפטור לזמן החיוב לא אמרינן דיחוי, יעו"ש.

וא"כ כיון דסבירא ליה לרבי יוחנן דאיכא חיוב המצוה קודם זמן המצוה, א"כ ס"ל דחלקו השמן לשמונה חלקים, דהא איכא חיוב היום על הדלקת הנרות של הימים הבאים, וא"כ הו"ל לסבור דכבתה זקוק לה, ואעפ"כ אמר דכבתה אין זקוק לה, לכן שפיר קיבלה.

ונראה לבאר, דמאן דסבירא ליה פתילות וכו' אין מדליקין בהן בחנוכה, ס"ל כמו שתירץ הב"י בתירוץ הראשון, דחלקו השמן לשמונה חלקים, ונעשה נס ודלק כל הלילה. ונמצא לפי"ז שבשעה שהניחו החלק השמיני בהמנורה, הא לא ידעו אז שיעשה נס, ואעפ"כ נתנו שמן פחות מכשיעור, וידעו שידלוק רק מקצת הלילה, ולא יקיימו המצוה בשלימות, אלא שנעשה נס ודלק כל הלילה, ולכן י"ל דדומיא לזה תיקנו חכמים מצות נר חנוכה, שיהיה מותר להדליק בשמינים ופתילות שלא ידלוק כל משך זמן החיוב, זכר לנס שהיה כן מתחילה, שלא היה עומד להדליק כל הלילה רק מקצתו, דהא נתנו רק חלק שמיני של השמן, ורק משום שמא יפגע ולא יתקן לכן אסרו שמינים אלו, אבל מעיקר הדין היה רק עיקר התקנה.

ואי לאו טעמא דשמא יפגע היה דין לכתחילה להדליק בשמינים אלו שיש חשש שיכבה ויחזור וידלקנו דומיא דנס שהיה עומד לכתחילה שיכבה קודם כלות הזמן ונעשה נס ודלק כל הלילה.

אך עדיין צ"ב, כי מי יימר דטעמא דרב הונא דאין מדליקין בחנוכה הוא משום שמא יפגע, דילמא באמת לא חיישינן שיפגע ולא ידליק, אלא שאין מדליקין משום שיחסר השיעור של הדלקה, כי מסתמא בשמינים ופתילות אלו יכבה בתוך זמן שיעור ההדלקה, אבל אין חשש של פשיעה.

אבל לדברינו אתי שפיר, דהא בעל המימרא הוא רבא שאמר דטעמא דרב הונא הוא משום דס"ל דכבתה זקוק לה. ורבא לשיטתיה הא ס"ל בפסחים שם דהיוצא לשיירא אפילו מתחילת השנה חייב לבער חמצו, ועכ"ל דס"ל דגם קודם זמן המצוה איכא כבר חיוב המצוה, וא"כ ס"ל שחלקו השמן לח' חלקים כי היו חייבין לדאוג שיהי' שמן גם להימים הבאים, וא"כ באמת היה מותר להדליק בשמינים אלו, כי אפילו אם יכבה הא יהיה זכר לנס שהיה מתחילה עומד אז רק לדלוק פחות מכשיעור, וגם כאשר יכבה הוא ידליקנה מיד, ולא חיישינן שמא יפגע, וא"כ למה לא ידליקו בשמינים שאסרו חכמים בשבת, ומזה מוכרח דס"ל שמא יפגע, דאי לאו הכי היה מותר להדליק בשמינים אלו, ורק משום חשש שמא יפגע לא מדליקין בשמינים שאסרו חכמים בשבת.

ומעתה מיושב למה לא קיבלה אביי משמיה דרבי ירמיה, וקיבלה משמיה דרבי יוחנן, משום דלפי מה שנתבאר, נמצא,

להערות: hoilmoshe@gmail.com